

Polityczny islam, świecka opozycja?

UKSZTAŁTOWANIE TURECKIEGO SYSTEMU PARTYJNEGO

JEDNYM Z NAJISTOTNIEJSZYCH CZYNNIKÓW kształtujących turecką scenę polityczną jest system partyjny. Jak podkreśla Adam Szymański, w państwie tym od 1991 r. rozwinął się ekstremalny pluralizm¹. Model ten cechuje wysoki poziom fragmentaryzacji, jak również znaczna intensywność konfliktu ideologicznego². W latach 1991, 1995 i 1999 w parlamencie znajdowało się pięć głównych partii. Ugrupowania często ulegały rozłamom, co sprawiło np., że w 1995 r. w Zgromadzeniu reprezentowanych było 11 partii³. Fragmentaryzację wzmocniały podziały w partiach centrowych, co osłabiało ich znaczenie⁴.

W ocenach tureckiego systemu partyjnego podkreśla się, iż nie zapewnia on zdolnym jednostkom dostępu do polityki, ogranicza wewnątrzpartyjną debatę, utrudnia tworzenie programów partyjnych zawierających efektywne rozwiązania problemów społecznych oraz osiąganie kompromisu między partiami⁵. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP – Partia Sprawiedliwości i Rozwoju) część swego sukcesu z 2002 r. zawdzięcza przezwyciężeniu tych przeszkód, natomiast relatywna słabość partii opozycyjnych uniemożliwia im obecnie efektywne jej równoważenie i kontrolowanie. Nie są one postrzegane jako wiarygodne siły mogące na gruncie demokracji realizować swoje wartości i służyć reprezentowanym przez siebie długoterminowym interesom ekonomicznym i społecznym. Z uwagi na to, mają również niewielkie

¹ A. Szymański, *Między islamizmem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008, s. 28.

² A. Antoszewski, R. Herbut, *Encyklopedia politologii*, t. 3, *Partie i systemy partyjne*, Zakamycze 1999, s. 259.

³ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 29.

⁴ Ibidem, s. 29.

⁵ Zob. M. Somer, *Moderate Islam and Secularist Opposition in Turkey: Implications for the World, Muslims and Secular Democracy*, „Third World Quarterly” 2007, nr 28 (7), s. 11.

możliwości budowania zaufania między sobą, osiągania kompromisu, a także wpływania na konsolidację demokracji⁶.

Interwencje armii i ograniczenia, jakie w latach 1980-1983 zostały nałożone na partie polityczne stanowią jedne z głównych przyczyn ich niepowodzeń w budowaniu silnych struktur instytucjonalnych i więzi z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego. Kryzysy ekonomiczne w państwie pozbawiały partie finansowych podstaw funkcjonowania, a elektorat pozostawał niestabilny. Co więcej, istniały problemy wewnętrznych podziałów, oraz zmieniania przez parlamentarzystów ugrupowań w trakcie kadencji. We wschodniej części Turcji szczególnie widoczne były także zjawiska politycznego patronażu i klientelizmu⁷.

Problemy związane z funkcjonowaniem systemu partyjnego pogłębiły się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Silni liderzy pozostawali na czele partii mimo szerzącej się korupcji i erozji poparcia. Nie zaskakiwał fakt, że wyborcy zaczęli odchodzić od partii centrowych i centrolewicowych w kierunku prawicowych, często nacjonalistycznych czy o korzeniach religijnych, postrzegając ich polityków jako mniej skorumpowanych⁸.

W 1995 r. wybory wygrała Refah Partisi (RP – Partia Dobrobytu), uznawana za antysystemową⁹. W 1999 r. drugie miejsce zajęła nacjonalistyczna Milliyetçi Hareket Partisi (MHP – Partia Akcji Nacjonalistycznej). Zyskiwanie na znaczeniu przez tego rodzaju ugrupowania przyczyniało się do wzmacniania polaryzacji ideologicznej – nie w kategoriach lewica-prawica, lecz na płaszczyźnie religijnej (sekularyści-

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem. Zob. także: S. Sayari, *Towards a New Turkish Party System?*, „*Turkish Studies*” 2007, vol. 8, no. 2.

⁹ Birol Akgun stwierdza, że wiele partii prawicowych wykazuje wrogość wobec nowoczesności, a także wobec podziałów społecznych. Dążą one do osiągnięcia społecznej harmonii, kierując się jednocześnie poczuciem wspólnoty i nienawiścią wobec „obcych”, a także wiarą w struktury hierarchiczne. Autor powołuje się na koncepcję Giovanni Sartoriego, który partie tego rodzaju definiuje jako antysystemowe, czyli nie podzielające wartości porządku politycznego, w którym funkcjonują. Przyjmując szeroką definicję partii skrajnie prawicowych, tzn. wyrażających w sposób otwarty antypluralistyczne nastawienia lub przekonania, zalicza do nich MHP i RP. B. Akgun, *Twins or Enemies: Comparing Nationalist and Islamist Traditions in Turkish Politics*, „*Middle East Review of International Affairs*” 2002, vol. 6, no. 1, s. 18. Zob. również: A. Szymański, op. cit., s. 29, M. H. Yavuz, *Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey*, „*Comparative Politics*” 1997, vol. 30, no. 1, s. 65.

-islamiści) oraz kulturowo-etnicznej (nacjonałiści tureccy i kurdyjscy)¹⁰.

Partie o korzeniach islamskich posiadały silne organizacje, szczególnie na najniższym szczeblu, co pomagało im w budowaniu poparcia. AKP na przykład ustanowiła w tym celu silne kanały komunikacji z wyborcami. Zdołała także zapewnić funkcjonowanie w swych ramach zasad demokratycznych i równości, choć dostrzegano w niej także elementy autorytaryzmu¹¹. Pojawiły się wobec jej członków zarzuty korupcji. Sama partia naciskała na wybór własnego kandydata na prezydenta, zamiast porozumieć się w tej kwestii z opozycją.

Pozostałe ugrupowania nie uniknęły słabości. Nie było jasne, czy próby połączenia głównej partii opozycyjnej, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP – Republikańskiej Partii Ludowej) i Demokratik Sol Parti (DSP – Demokratycznej Lewicy), a także dwu partii centroprawicowych – Doğru Yol Partisi (DYP – Partię Słusznej Drogi) i Anavatan Partisi (ANAP – Partii Ojczyźnianej), są w stanie przetrwać personalne konflikty i doprowadzić do powstania stabilnych partii¹².

Rozdrobnienie, polaryzacja i słabość kreują konfrontacyjny styl uprawiania polityki, w którym brakuje miejsca na kompromis. W tego typu kulturze partyjnej liderzy postrzegani są jako bohaterowie mający bronić swoich zwolenników przed adwersarzami. Ich głównym zadaniem jest działanie, nie planowanie czy konceptualizacja przyszłych działań¹³. Drogą do zaistnienia staje się lojalność partyjna i unikanie debaty¹⁴.

Cel w postaci zapobieżenia islamizacji, który deklarują partie laickie, wymaga podejmowania przez nie efektywnych działań i poszukiwania rozwiązań w zróżnicowanych dziedzinach – od ekonomii do polityki zagranicznej, co w założeniu miałyby pomóc im w wygrywaniu wyborów. Od partii tych wymaga się także wysuwania propozycji rozwiązania sporów, np. takich, jak ten wokół chust, a także umiarkowanej retoryki, która nie odpychałaby religijnych wyborców. Gdyby ten plan powiódł się, mogłyby one skutecznie równoważyć AKP, wpływając na utrzymanie przez nią umiarkowanego kursu. W przypadku

¹⁰ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 29.

¹¹ Patrz np.: S. Tepe, *A Pro-Islamic Party? Promises and Limits of Turkey's Justice and Development Party*, [w:] *The Emergence of a New Turkey*, red. M H Yavuz, s. 107-135.

¹² M. Somer, *Moderate Islam...*, op. cit., s. 11.

¹³ Patrz: M. Heper, *The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey*, „*Turkish Studies*” 2002, nr 3 (1), s. 141.

¹⁴ M. Somer, *Moderate Islam...*, op. cit., s. 12.

niepowodzenia natomiast, radykalny sekularyzm mógłby spowodować zaostrzenie się tendencji islamistycznych i pogłębienie rozłamu w społeczeństwie¹⁵.

Przy braku silnych i demokratycznych partii laickich, owa mobilizacja może zostać zniweczona przez nacjonalizm i tendencje autorytarne zagrażające demokracji. Uczestnicy debaty publicznej mogą natomiast być skłonni do wyrażania radykalnych poglądów, choćby nie dominowały one wśród ich potencjalnych wyborców.

PO OBJĘCIU RZĄDÓW PRZEZ AKP

WYBORY PARLAMENTARNE z listopada 2002 r. zakończyły się jednym z najbardziej znaczących wyników w najnowszej historii politycznej Turcji. Analitycy opisywali go jako „polityczne trzęsienie ziemi”, gdyż wyniosły do władzy nowopowstałą partię o islamskich korzeniach, przynosząc klęskę ugrupowań, które od 1999 r. tworzyły koalicję¹⁶. Spowodowały też istotne zmiany w politycznym przywództwie. W rezultacie, niektórzy z głównych aktorów politycznych epoki 1991-2002 zostali zmarginalizowani. Ich upadek współgra z wyłonieniem się AKP, która stała się dominującą siłą w tureckiej polityce¹⁷.

Wynik wyborów nie tylko przyciągnął zainteresowanie społeczności międzynarodowej, ale także przełożył się na pierwszy większośćowy rząd od 1987 roku¹⁸. Po doświadczeniu zmagania się z niepewnymi rządami koalicyjnymi, nowość w postaci nieprzetestowanej partii dysponującej silną większością wzbudziła falę entuzjazmu. Nadzieje wiązano zwłaszcza z obietnicami zwalczania korupcji, wydobycia państwa z kryzysu gospodarczego¹⁹ i przybliżenia członkostwa w Unii Europejskiej²⁰.

¹⁵ Ibidem, s. 12.

¹⁶ O znaczeniu tych wyborów m.in.: A. Carkoglu, *Turkey's November 2002 Elections: a New Beginning?*, „Middle East Review of International Affairs” 2002, vol. 6, no. 4, s. 30-41; S. Cagaptay, *The November 2002 Elections and Turkey's New Political Era*, „Middle East Review of International Affairs” 2002, vol. 6, no. 4, s. 42-48.

¹⁷ S. Sayari, *Towards...*, op. cit., s. 1.

¹⁸ Wskazuje się, iż faktycznie AKP była pierwszą od 50 lat partią tworzącą niekoalicyjny rząd. S. M. Cox, *One Calorie Islam: Turkey's 'Light Muslims' and the West*, „Turkish Policy Quarterly” 2003, vol. 2, no. 1, s. 47.

¹⁹ Zob. Z. Öniş, *The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party*, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=659463, 23.12.2010 r.

²⁰ P. Tank, *Political Islam in Turkey: a State of Controlled Secularity*, „Turkish Studies” 2005, vol. 6, no. 1, s. 3.

„Załamanie się starego ładu” spowodowane znaczącą wygraną AKP nie było całkowitym zaskoczeniem. Badania opinii publicznej sprzed wyborów zapowiadały jej sukces, wskazując zwłaszcza na popularność jej przywódcy – Recepta Tayyipa Erdoğan. Niemniej, ostateczny podział mandatów przekroczył przedwyborcze oczekiwania. Po uzyskaniu 34,2% głosów, AKP dysponowała absolutną większością, posiadając 66% miejsc (363 z 550)²¹.

Choć sondaże wskazywały na spadek popularności innych partii, prawdziwe rozmiary tej tendencji stały się widoczne dopiero po podliczeniu głosów. Wynik był szczególnie bolesny dla trzech partii: DSP, ANAP, a także MHP, które od 1999 r. były w koalicji rządowej. DSP Bülenta Ecewita doznała spektakularnej porażki (z 22,3% w 1999 r. do 1,2% w 2002 r.). Ten rezultat przypisywany był m.in. pogarszającemu się stanowi zdrowia B. Ecewita²².

Wybory odzwierciedliły trend polegający na traceniu poparcia przez czołowe partie centroprawicowe – ANAP i DYP. Centroprawica była źródłem większości rządów od początku systemu wielopartyjnego, czyli od niemal 50 lat temu. Niemniej, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiła erozja poparcia dla partii wywodzących się z tego obozu. Połączona ilość głosów dla ANAP i DYP spadła z 51% w 1991 r. do 14,6% w 2002 r. Prócz rosnącego niezadowolenia wyborców z funkcjonowania koalicji ANAP/DYP, obie partie nosiły ciężar oskarżeń o korupcję, dotyczących ich liderów. Rozczarowanie było także widoczne w przypadku nacjonalistycznej partii MHP, w wyborach z 1999 r. druga, teraz zyskała o połowę mniej głosów. Jedynie CHP zdołała utrzymać reprezentację, uzyskując 19,3% głosów i 178 mandatów. Całkowicie nową partią, która nie zdołała wejść do parlamentu, była Genç Parti (GP-Youth Party – Partia Młodych). Zgromadziła ona 7,2% głosów, wysuwając m.in. hasła krytyki wobec MFV, globalizacji i Zachodu. Prokurdyjska Demokratik Halk Partisi (DEHAP – Demokratyczna Partia Ludowa) nie przekroczyła progu wyborczego, osiągając 6,2% głosów²³.

Na reprezentację poszczególnych partii w parlamencie wpływ miał sam system wyborczy. System proporcjonalny z wielomandatowymi okręgami i formułą d'Hondta, a także dziesięcioprocentowy próg wyborczy w zasadniczy sposób ukształtowały podział mandatów. AKP uzyskała np. 2/3 miejsc przy zaledwie 1/3 głosów, CHP – 1/3 miejsc

²¹ S. Sayari, *Towards...*, op. cit., s. 2.

²² Ibidem, s. 2.

²³ Ibidem, s. 3.

przy 1/5 głosów. Blisko 45% głosów zostało „straconych”, ponieważ partie, które je zgromadziły, nie zdołały przekroczyć progu wyborczego²⁴.

Centrolewicowa CHP była jedyną partią stanowiącą opozycję parlamentarną. Pozostałe ugrupowania znalazły się poza parlamentem. 9 mandatów otrzymali kandydaci niezależni. Po 2002 r. nadal funkcjonował system spolaryzowany. W systemie istniało wiele ugrupowań relewantnych. Do najważniejszych, zgodnie z wynikami wyborów, można było zaliczyć: centroprawicową DYP, nacjonalistyczną MHP, populistyczną GP, DEHAP²⁵, umiarkowaną konserwatywną, centroprawicową ANAP, pozostającą w kręgu tradycji tureckich partii islamistycznych Saadet Partisi (SP – Partię Szczęśliwości), a także centrolewicową DSP. Na linii sekularyści-islamiści nadal widoczna była znaczna polaryzacja ideologiczna, która stała się bardziej wyrazista m.in. wraz z nowymi inicjatywami AKP, jak np. propozycja z 2004 r. dotycząca wprowadzenia karalności cudzołóstwa²⁶.

Po wyborach z 2002 r. uwidoczniły się kolejne elementy typowe dla tureckiego systemu partyjnego, na występowanie których zasadniczy wpływ ma proporcjonalny system wyborczy. Rozpoczął się proces opuszczania przez deputowanych swych macierzystych partii i wstępowania do innych lub zakładania nowych ugrupowań²⁷.

AKP stała się beneficjentką zmniejszającego się poparcia dla partii konkurencyjnych. Założona zaledwie rok wcześniej przez R. T. Erdoğan, wpisywała się w nurt odwołujący się do islamu. Z nurtem tym, prócz niej, związane były takie ugrupowania, jak Refah Partisi (RP – Partia Dobrobytu)²⁸, Fazilet Partisi (FP – Partia Cnoty), Saadet Partisi (SP – Partia Szczęśliwości). Jeśli nie brać pod uwagę ostatniego z nich²⁹, w przypadku innych można mówić o procesie transformacji. W sferze programowej oraz działalności politycznej charakteryzowało

²⁴ Ibidem, s. 5.

²⁵ Następca DEHAP został w październiku 2004 r. Demokratik Toplum Hareketi (DTH – Ruch Demokratycznego Społeczeństwa), z którego w październiku 2005 r. wyłoniła się Demokratik Toplum Partisi (DTP – Partia Demokratycznego Społeczeństwa).

²⁶ A. Szymański, *Między islamizmem a kemalizmem...*, op. cit., s. 30.

²⁷ W marcu 2007 r. partiami opozycji parlamentarnej były także: DYP z czterema deputowanymi, Sosjaldemokrat Halk Partisi (SHP – Socjaldemokratyczna Partia Ludowa), Halkın Yükselişi Partisi (HYP – Partia Wschodu Ludowego) i GP – wszystkie z jednym deputowanym.

²⁸ Szerzej o Partii Dobrobytu: M. H. Yavuz, *Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey*, „Comparative Politics” 1997, vol. 30, no. 1, s. 63-82.

²⁹ SP miała marginalne znaczenie – 2,5% poparcia w wyborach z 2002 r.

go przechodzenie od przyznawania państwu istotnej roli w gospodarce do wolnego rynku; od nacisku na prawa socjalne, islamską sprawiedliwość³⁰ i wolność religijną do koncentrowania się na indywidualnych prawach człowieka, konsolidacji demokracji i zwiększeniu znaczenia społeczeństwa obywatelskiego; od wysuwania na pierwszy plan wartości i praktyk religijnych do traktowania norm moralnych jako norm społeczeństwa tureckiego, a wolności religijnej jako elementu procesu demokratyzacji; od systemu scentralizowanego do decentralizacji państwa; od polityki agresywnej i asertywnej do większego nacisku na dialog i budowanie konsensu; od postawy nacjonalistycznej do bardziej kosmopolitycznej³¹.

Wskazuje się, iż RP była jeszcze partią islamistyczną, natomiast FP stanowiła stadium przejściowe w kierunku partii islamsko-demokratycznej, jaką jest AKP³². Taki proces był możliwy dzięki temu, że partie posiadają zdolność dostosowywania się do preferencji wyborców nie akceptujących idei niezgodnych z zasadami świeckiego państwa demokratycznego, a tym bardziej wcielania w życie tych idei³³. Do transformacji przyczynił się pragmatyzm wymienionych partii, ale z drugiej strony także rozwój świeckich instytucji oraz istnienie wspierających je środowisk³⁴.

Partia Dobrobytu została założona w 1983 r. Była pierwszą partią islamistyczną, która wygrała wybory w 1995 r., zdobywając 21% głosów wyborców. Budziło to obawy środowisk laickich w samej Turcji, jak i w państwach zachodnich, czy uda się utrzymać demokratyczny

³⁰ Necmeddin Erbakan uznawał np. Europę za niesprawiedliwą, imperialistyczną i antyislamską. Sprawiedliwość była przy tym postrzegana zarówno przez niego, jak i zwolenników ugrupowań islamistycznych, jako cecha konstytuująca cywilizację islamską. İ. D. Dağı, *Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization*, "Turkish Studies" 2005, vol. 6, no. 1, s. 28.

³¹ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 230-231. Por. Z. Öniş, *Globalisation and party transformation. Turkey's Justice and Development Party in perspective*, [w:] *Globalising Democracy. Party politics in emerging democracies*, red. P. Burnell, London, New York 2006, s. 127.

³² Sama partia określa swoją ideologię jako konserwatywno-demokratyczną.

³³ Szerzej: B. A. Yeşilada, *Realignment and Party Adaptation: The Case of the Refah and Fazilet Parties*, [w:] *Politics, Parties and Elections in Turkey*, red. S. Sayarı, Y. Esmer. London 2002, s. 157-177.

³⁴ Ömer Çaha wskazuje, iż pomocne były tradycje związane z paradygmatem modernizacji Młodych Turków oraz „kemalizmem teoretycznym”, odmiennym od praktykowanej wersji. Ö. Çaha, *Turkish Elections of November 2002 and the Rise of "Moderate" Political Islam*, „Alternatives. Turkish Journal of International Relations”, 2003, vol. 2, no. 1, <http://www.alternativesjournal.net/volume2/number1/caha.pdf>, s. 110-114, 23.12.2010 r.

porządek. Niepokój ten nasilił się szczególnie po tym, jak 28 czerwca 1996 r. premierem został przywódca RP, Necmettin Erbakan³⁵.

Wypowiedzi polityków RP³⁶ stały się podstawą orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 12 stycznia 1998 r. O zakazie działalności tego ugrupowania, wydanego pół roku po przejściu partii do opozycji. Na trzy elementy związane z tymi wypowiedziami wskazał później Europejski Trybunał Praw Człowieka w orzeczeniu z 31 lipca 2001 r. W sprawie Partia Dobrobytu i inni przeciwko Turcji³⁷. Po pierwsze, w wypowiedziach członków RP pojawiały się propozycje zastąpienia tureckiego porządku prawnego pluralizmem systemów prawnych. Po drugie, wiele wypowiedzi świadczyło o chęci stworzenia państwa opartego na szariacie, niezgodnym w wielu kwestiach, w tym m.in. praw mniejszości religijnych, równouprawnienia kobiet i mężczyzn, z zasadami państwa demokratycznego³⁸. Po trzecie, politycy Partii Dobrobytu wzywali obywateli tureckich do podejmowania dżihadu, świętej wojny, w której niezbędna jest przemoc. Często przytaczano wypowiedź N. Erbakana, który 13 kwietnia 1994 r. pytał parlamentarzystów, czy zmiany proponowane przez RP mają być wprowadzane metodami pokojowymi, czy przemocą³⁹.

Kolejną partię wpisującą się w nurt islamu politycznego, Partię Cnoty, założyło 17 grudnia 1997 r. 33 byłych członków Partii Dobrobytu, a przywództwo nad nią objął N. Erbakan. O FP można już mówić jako o stadium przejściowym w procesie kształtowania się „liberalnej”

³⁵ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 232.

³⁶ Przykładowo, N. Erbakan wzywał w styczniu 1991 r. muzułmanów do wstępowania do RP, twierdząc, że tylko ta partia jest w stanie zapewnić, drogą dżihadu, supremację Koranu, a 23 marca 1993 r., powiedział że „musi być kilka systemów prawnych. [...] Co więcej, w naszej historii zawsze były przypadki [...] istnienia różnych ruchów religijnych. Wszyscy żyli w zgodzie z zasadami prawnymi swojej organizacji”. Hasan Hüseyin Ceylan stwierdził 24 listopada 1996 r., iż rozwiązaniem dla państwa jest szariat. İbrahim Halil Çelik oświadczył 8 maja 1997 r.: „Będę walczyć do końca o wprowadzenie szariatu”. *Case of Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey* (Applications nos. 41340/98, 41343/98 and 41344/98), Judgement, ECHR, Strasbourg, 31 July 2001, <http://www.tuerkei-recht.de/Wohlfahrtspartei.doc>, 23.12.2010 r.

³⁷ Zob. *Case...*, op. cit.

³⁸ Ruşen Çakır uznaje, że Partia Dobrobytu chciała stworzyć porządek, który nie opierałby się ani na szariacie, ani na zasadach demokracji, ale łączyłby te dwa elementy. Byłaby to swoista „teodemokracja”. Liderzy RP mówili o lepszej, zaawansowanej formie demokracji. Demokracja w ujęciu zachodnim ma być jedynie środkiem, a nie celem. Ten bowiem stanowi przywrócenie porządku z czasów proroka Mahometa. W ustroju proponowanym przez RP nie byłoby miejsca dla pluralizmu, różnic zdań, równoprawnego współistnienia wspólnot wyznaniowych.

³⁹ *Case...*, op. cit.

partii islamskiej. W Partii Cnoty zaszło wiele zmian, które nadawały temu ugrupowaniu profil odmienny od profilu Partii Dobrobytu. Wyraźny zwrot nastąpił w sprawach wizerunku, członkostwa, organizacji oraz programu. FP kreowała się na ugrupowanie nowoczesne, tolerancyjne, otwarte i dążące do dialogu⁴⁰.

Pięć głównych zasad programowych, ustalonych na kongresie partii maju 1998 r., stanowiły: demokracja, wolność, prawa człowieka, praworządność oraz rozwój. M. Hakan Yavuz stwierdził, iż demokracja traktowana była w FP jako wartość uniwersalna, a nie, jak to było w RP, jako element europejskiej dominacji. Europa była miejscem funkcjonowania demokracji, w związku z czym zmienił się także stosunek do Unii Europejskiej. Partia Cnoty zaczęła popierać członkostwo Turcji w Unii Europejskiej, gwarantującej zachowanie wolności sumienia i wyznania⁴¹.

W Partii Cnoty istniał jednak silny podział na tradycjonalistów z Recai Kutanem i N. Erbakanem, oraz reformatorów z Abdullahem Gülem. Na kongresie partii w maju 2000 r. walkę o stanowisko przewodniczącego wygrał R. Kutan. Wcześniej, już w 1999 r., z Rady Administracyjnej odeszli reformatorzy: Abdullah Gül, Ali Çoşkun, Cemil Çiçek oraz Abdülkadir Aksu, z niezadowolaniem przyjmujący wpływy tradycjonalistów⁴².

Prokurator generalny, Vural Savaş, złożył 11 maja 1999 r. wniosek dotyczący rozwiązania FP. Argumentował, iż stała się ona ośrodkiem działania antylaickich aktywistów, co więcej, że stanowi kontynuację RP. Trybunał Konstytucyjny przychylił się do pierwszego z argumentów. Nie orzekł, iż Partia Cnoty była kontynuatorką Partii Dobrobytu⁴³. Niemniej, rozwiązał FP 22 czerwca 2001 roku⁴⁴.

Ruch proislamski podzielił się. Zwolennicy N. Erbakana utworzyli 20 lipca 2001 r. Partię Szczęśliwości. R. T. Erdoğan i jego frakcja założyli 14 sierpnia 2001 r. AKP. Przekonani, że strategia przyjęta przez N. Erbakana doprowadziła do delegalizacji partii, założyciele AKP dążyli do odróżnienia się od SP, przyjmując bardziej umiarkowany program.

⁴⁰ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 240.

⁴¹ M. H. Yavuz, *Cleansing Islam from the Public Sphere*, „Journal of International Affairs” 2000, vol. 54, no. 1, s. 40-41.

⁴² A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 242.

⁴³ B. Yeşilada, *The Virtue Party*, „Turkish Studies” 2002, vol. 3, no. 1, s. 62-63.

⁴⁴ A. Szymański, *Między...*, op. cit., s. 243.

Przykładem może być zmiana nastawienia do członkostwa w Unii Europejskiej⁴⁵.

Uczynienie programu bardziej umiarkowanym wynikało zapewne m.in. z poprzednich doświadczeń. Powtarzające się delegalizacje partii o korzeniach islamskich wykazały bowiem ryzyko płynące z przyjmowania tego typu założeń. R. T. Erdoğan i jego najbliżsi sojusznicy wynieśli lekcje zwłaszcza z odsunięcia N. Erbakana od władzy w 1997 r. pod presją wojskowych. Umiarkowanie AKP miało również uwiarygodnić partię w oczach wyborców. Po odsunięciu N. Erbakana stało się bowiem jasne, że proislamska partia o antysystemowych tendencjach nie utrzyma się przy władzy, nawet gdyby zdobyła większość miejsc w parlamencie⁴⁶.

Kwestie programowe, podobnie jak decyzje szeregu członków ANAP i DYP o przyłączeniu się do partii R. T. Erdoğan, pomogły w zdobyciu głosów wyborców, którzy popierali wcześniej partie centrowe, nawet centrolewicową DSP. Jednocześnie, korzenie ideologiczne AKP okazały się pomocne w mobilizowaniu elektoratu. Badania przeprowadzone już po wyborach wykazały, że religijność wyprzedziła inne zmienne, jak np. wykształcenie, płeć, dochody, jeśli chodzi o czynniki warunkujące wybór. Istotną rolę miała także osobista popularność R. T. Erdoğan. Jego partia zdyskontowała fakt, że była relatywnie nowa, „niewypróbowana”. Wspierana przez silne organizacje najniższego szczebla, wspomagana finansowo przez sferę biznesu, radziła sobie dobrze wśród uboższych mieszkańców Stambułu czy Ankar. Miała także silne grono zwolenników np. w Anatolii, gdzie konserwatywni wyborcy w dużej części poparli w 1999 r. skrajnie prawicową MHP⁴⁷.

Po wyborczym zwycięstwie z lipca 2007 r. rządząca w Turcji AKP, partia zakorzeniona w islamie, umocniła się na pozycji głównego aktora sceny politycznej i zyskała szansę ukształtowania głównego nurtu życia politycznego i społecznego. Odpowiedź na pytania, w jaki sposób wpłynie to na modernizację Turcji, świecką demokrację, stosunki zewnętrzne, co oznacza dla świata z punktu widzenia relacji islamu z nowoczesnością i demokracją, zależy od określenia natury samej AKP. Istotne wydaje się rozstrzygnięcie, czy jest ona partią islamistyczną, mieszczącą się w nurcie umiarkowanego islamu, czy demokratyczną partią islamsko-konserwatywną. Za uzasadnione można także uznać

⁴⁵ S. Sayari, *Towards...*, op. cit., s. 6.

⁴⁶ Ibidem, s. 7.

⁴⁷ Ibidem, s. 8.

pytanie, na ile zasady islamu mogą być kompatybilne z demokracją i państwem prawa⁴⁸.

Wskazuje się, iż nie sposób odpowiedzieć jednoznacznie. AKP jako partia i umiarkowany islam jako ideologia, są dynamiczne. Polityka religijna jest produktem zarówno swoich własnych korzeni, jak i wewnętrznego oraz międzynarodowego środowiska politycznego i ekonomicznego. Można zakładać różne scenariusze dalszego funkcjonowania AKP, a zatem i laickości Turcji, zależne od różnych czynników, przede wszystkim od konsolidacji demokracji. Przyszłość partii zależy więc będzie nie tylko od jej własnych decyzji, ale również od działań podejmowanych przez innych aktorów, rozwoju tureckiego systemu politycznego, czynników ekonomicznych, wsparcia zewnętrznego, a także podziałów społecznych odnośnie wartości⁴⁹.

Powstanie i dotychczasowe funkcjonowanie AKP stanowią doskonały przykład „złagodnienia” politycznego islamu przez odwoływanie się do demokracji, modernizacji i liberalizmu gospodarczego. Przeciwwstawia się je „islamizmowi” panującemu w Iranie czy Arabii Saudyjskiej. Partia określa się sama jako konserwatywno-demokratyczna, a sprawowane przez nią rządy można uznać za umiarkowane. Udało się przeprowadzić reformy w kierunku demokratyzacji, stabilności i wzrostu gospodarczego. Młode, nastawione pragmatycznie pokolenie polityków zdecydowało się napisać dla AKP program prodemokratyczny i otwarty na laickość. Miało to służyć uniknięciu wcześniejszych błędów i przyciągnięciu szerszego elektoratu⁵⁰.

AKP nadal traktowana była przez znaczną część tureckiego społeczeństwa, a także opowiadających się za laickością przedstawicieli armii i wymiaru sprawiedliwości, jako ugrupowanie o tendencjach antylaickich i antydemokratycznych. Demonstracje mające służyć wsparciu laickich wartości, do których dochodziło wiosną 2007 roku, gromadziły miliony osób. Można je potraktować jako symptomy znaczących zmian polityczno-społecznych, prowadzących do realnej demokratyzacji państwa⁵¹.

CENTRUM I PERYFERIE⁵²

TURECKI SYSTEM POLITYCZNY jest od dłuższego czasu analizowany z per-

⁴⁸ M. Somer, *Moderate Islam...*, op. cit., s. 1.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² O modelu centrum-peryferie w odniesieniu do tureckiego systemu politycznego:

spektywy koncepcji pochodzącej z lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku. Zgodnie z nią, kluczem do zrozumienia tureckiej polityki były relacje między centrum i peryferiami, przy czym pierwsze reprezentowały reformatorskie elity. W tym kontekście mówiono także o istnieniu „historycznego bloku” złożonego z wojskowych, intelektualistów i biurokracji. Choć skład tego bloku i jego spójność ewoluowały w trakcie istnienia Republiki, pozostawał on podstawową determinantą władzy i kształtował turecką modernizację. Powstały model zmierzał ku kontrolowanej, hegemonicznej transformacji państwa i społeczeństwa. Kemalizm, do którego często odwołują się autorzy opracowań, stanowi ideologiczną substrukturę tego modelu. Z drugiej strony, CHP stała się politycznym instrumentem tego projektu. Utrzymywała się przy władzy od 1923 do 1950 roku.

W wyborach z 1950 r. zwyciężyła Partia Demokratyczna, założona przez byłych działaczy RPP. Dokonała się istotna zmiana, początkowo polityczna, następnie także społeczna. Był to pierwszy moment, w którym wyłoniły się polityczne peryferia. Centrum nadal podkreślało znaczenie państwa i przywiązanie do koncepcji modernizacyjnych. Dążyło do tzw. „pasywnej modernizacji”, oznaczającej radykalne i całościowe przekształcenie systemu prawnego. Siły peryferyjne broniły tradycyjnych wartości i norm, umiejscawiając się w pozycji bloku konserwatywnego. Występowały także z programem „alternatywnej modernizacji”, odmiennej od bezkrytycznego przyjmowania wzorców zachodnich. Religia i jej znaczenie odgrywały istotną rolę w kreowaniu napięć między armią i aktorami cywilnymi.

Centrum tureckiej sceny politycznej, mimo długiego okresu u władzy, traktowane jest w kategoriach „opozycji”. Tę relatywistyczną ocenę ukształtowały zwłaszcza rola armii i znaczenie kemalizmu. Z drugiej strony, RPP określała się w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku jako partia centrolewicowa, później również jako partia „demokratycznej lewicy”. Peryferia stały się *ipso facto* tożsame z prawicą.

Rządząca obecnie AKP jest partią prawicową. Głównym przedmiotem jej zainteresowania pozostaje rozwój, a zaplecze stanowią peryferia, w dzisiejszym rozumieniu rozumiane nie tylko jako prowincja, ale także przedmieścia metropolii. Główne strukturalne czynniki kształtujące poparcie pozostają niezmiennie. Grupy zwolenników cechuje brak

Ş. Mardin, *Center-Periphery Relations: a Key to Turkish Politics?*, „Daedalus” 1973, vol. 102, s. 169-190; H. B. Kahraman, *The problem of political opposition in Turkey*, s. 1-2, http://research.sabanciuniv.edu/11344/1/isa08_proceeding_253547.pdf, 23.12.2010 r..

wystarczających środków, a także potrzeba szybkiej modernizacji powiązana z silną potrzebą poczucia związku z centrum.

Prawica jest w Turcji utożsamiana z napięciami i zderzeniem między państwem i społeczeństwem. Jeśli centrum będzie równoznaczne z państwem, peryferia staną się tożsame ze społeczeństwem. W tradycji politycznej, w której brakuje struktur społeczeństwa obywatelskiego na wzór zachodni, a decyduje wola organów państwa, rozróżnienie to staje się szczególnie istotne. Modernizacja Turcji jest także efektem tej konfiguracji i konserwatyizmu prawicy jako siły sprzeciwiającej się modelowi z tak silną rolą państwa.

CZY POLITYCZNY ISLAM MOŻE BYĆ RUCHEM OPOZYCYJNYM?

TURECKA LEWICA nie zdołała odegrać roli ruchu opozycyjnego, który zmieniłby w znaczący sposób tradycję państwową. Analizy wymaga zatem polityczny islam⁵³ – druga istotna siła. Jego potencjał wynika ze sposobu, w jaki Republika określiła swą istotę. Sekularyzm rozwinął się w niej jako centrum oficjalnej ideologii⁵⁴. Islam jako element *ancien regime'u*, był w coraz silniejszy sposób identyfikowany z siłą opozycyjną wobec politycznego centrum. Podobnie jak partie lewicowe, ruchy islamistyczne wzbudzały nieufność i były niejako wykluczone w polityce partyjnej⁵⁵. Niemniej, ugrupowania islamistyczne były jednymi z najbardziej aktywnych w Turcji i korzystały z okazji do uczestnictwa w życiu politycznym od samego początku funkcjonowania systemu wielopartyjnego. Początkowo wpisywały się one w szersze ramy partii centroprawicowych. Pierwsza, założona w 1951 r. partia islamistyczna, miała marginalne znaczenie. Kolejne pojawiały się i kończyły swą działalność⁵⁶. Organizacyjna otoczka była istotna nie tylko dla kreowania silnej opozycji, ale również dla komunikowania się z potencjalnymi wyborcami. Z tego punktu widzenia, ruchy politycznego islamu były uprzywilejowane wobec partii lewicowych⁵⁷.

⁵³ O rozwoju politycznego islamu np.: N. Narli, *The Rise of the Islamist Movement in Turkey*, „Middle East Review of International Affairs” 1999, vol. 3, no. 3, s. 38-48.

⁵⁴ A. Öncü, *Dictatorship Plus Hegemony: a Gramscian Analysis of the Turkish State*, „Science and Society” 2003, vol. 67, no.3, s. 303-328.

⁵⁵ M. L. Karaman, B. Aras, *The Crisis of Civil Society in Turkey*, „Journal of Economic and Social Research” 2000, vol. 2, no. 2, s. 39-58.

⁵⁶ Po centroprawicowych Partii Demokratycznej i Partii Sprawiedliwości, były to w kolejności: Demokrat Parti (DP – Partia Demokratyczna), Milli Nizam Partisi (MNP – Partia Porządku Narodowego, 1970-1971), Millî Selâmet Partisi (MSP – Partia Ocalenia Narodowego, 1972-1981), Refah Partisi (RP – Partia Dobrobytu, 1983-1998).

⁵⁷ H. D. Bilgin, *Political Opposition in Turkey: Reflections on Political Islam*, s.

Zarówno lewica, jak i polityczny islam nie wyszły poza ramy tradycji państwowej. Partie lewicowe mające szansę na przejęcie władzy całkowicie wpisują się w nią. Te bardziej radykalne pozbawione są poparcia społecznego. Można zatem stwierdzić, iż lewica nie stanowi wiarygodnej alternatywy. Podobnie jest w przypadku tych partii odwołujących się do islamu, które także coraz silniej odwoływały się do tradycji państwowej⁵⁸.

SUMMARY

THIS ARTICLE analyzes how government by a party rooted in moderate Islamism may affect Turkey's secular democracy, development, and external relations. The article maintains that democratic consolidation may secure further consolidation of Turkish secularism and sustainable moderation of Turkish political Islam. Besides, democratic consolidation requires strong democratic-secularist political parties so that secularist and moderate-Islamist civilian actors check and balance each other. This paper also discusses whether there is a real opposition movement in Turkey, by focusing mainly on political Islam. The main argument of the study is that although political Islam is currently the most distinguished oppositional voice, it is also articulated to the state tradition.

NOTA O AUTORCE

Marta Zobeniak [marta.zobeniak@amu.edu.pl] – absolwentka politologii i stosunków międzynarodowych, doktorantka w Zakładzie Najnowszej Historii Politycznej na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, członkini Stowarzyszenia Ośrodek Badań i Edukacji Europejskiej w Poznaniu. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się w obrębie polityki międzynarodowej i współczesnych stosunków międzynarodowych, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki europejskiej.

10-11, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/3/5/4/p253547_index.html, 23.12.2010 r.

⁵⁸ Ibidem, s. 15.